

FIRAT ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

FIRAT UNIVERSITY JOURNAL OF THE FACULTY OF THEOLOGY

Sayı: 27/2 (Aralık / December 2022), 107-126

İslam Hukuku Perspektifinden Hâkimlerde Aranan Sağlık Şartı Özelinde Bir İnceleme

An Examination from the Perspective of Islamic Law in the Context of the Health Condition Required of Judges

Esra GÜLENGÜL

Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı
Asst. Prof. Dr., Fırat University, Faculty of Theology, Department of Islamic Law
Elazığ/Türkiye

egulengul@firat.edu.tr / ORCID: 0000-0002-2933-6312

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Makale İşlem Süreci / Article Processing

Geliş Tarihi / Date Received: 30 Ağustos/August 2022 Kabul Tarihi / Date Accepted: 03 Aralık/December 2022

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık/December 2022 Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık/December

Atıf / Cite as

Gülegül, Esra. "İslam Hukuku Perspektifinden Hâkimlerde Aranan Sağlık Şartı Özelinde Bir İnceleme". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27/2 (Aralık 2022), 107-126.

DOI: 10.58568/firatilahiyat.1168506

İntihal / Plagiarism

Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Esra Gülegül).

Yayıncı / Published by

Fırat Üniversitesi/ Fırat University

Lisans Bilgisi / License Information

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.
This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

An Examination from the Perspective of Islamic Law in the Context of the Health Condition Required of Judges

Abstract: Throughout history, judges have been involved in delivering rights to the owner and ensuring justice. Due to this mission of theirs, special attention has been attributed to the qualifications that the people who serve as judges should have. Likewise, it is noteworthy that in the fiqh (Islamic law) books, which deal with qaḍā (judiciary) and qāḍī (judge) in a separate chapter, there is also an emphasis on health among the qualities that judges should have. Accordingly, the judge must first have full capacity for action in terms of mental health. Depending on mental health, there is a consensus among fuqaha that the mentally disabled, as well as the interdicted persons such as the libertines, cannot be judges because they do not have the decision-making capacity. Secondly, in order to make a legally valid judgment, the judge must be in the perfect creation condition (kâmil al-hilkat) in terms of sight, hearing, and speech. Preferably, although the expectation was in this direction, it was accepted that people who had loss of sight, hearing, and speech to an extent that would not prevent them from making judgements could serve as judges. In determining these criteria, witnessing was placed in the centre as a criterion. The fact that the provisions related to the health condition sought in judges in the book and sunnah were not explicitly mentioned paved the way for the discussion of the subject within the framework of mental deductions rather than as nass (words of God and the prophet).

Our study aims to examine the health condition required in judges in the context of fiqh discussions and to determine the evidence taken as a basis for basing the various opinions mentioned in the sources. While examining the opinions of the fuqaha on the determined subject, phenomenological analysis and historical research methods were used among the qualitative research models. However, tahrir, a traditional method in fiqh, was also applied when necessary.

Keywords: Fiqh, Judge, Health, Kemâl (Maturity), Disability.

İslam Hukuku Perspektifinden Hâkimlerde Aranan Sağlık Şartı Özelinde Bir İnceleme

Öz: Tarih boyunca hâkimler, hakların sahibine teslim edilmesi ve adaletin sağlanmasında görev almışlardır. Onların bu misyonu sebebiyle, hâkimlik yapacak kişilerin sahip olması gereken niteliklere özel olarak önem verilmiştir. Aynı şekilde kazâ ve kâḍî ayrı bir bölümde ele alan fıkıh kitaplarında da hâkimlerin sahip olması gereken nitelikler içerisinde sağlığa ayrıca vurgu yapılması dikkat çekmektedir. Buna göre hâkimin öncelikle akıl sağlığı açısından tam fiil ehliyetine sahip olması gerekir. Akıl sağlığına bağlı olarak zihinsel engellilerin yanı sıra sefiḥ gibi kısıtlıların kazâ velayetine sahip olmadıkları için hâkimlik yapamayacakları konusunda fakihlerin ittifakı vardır. İkinci olarak hâkimin hukuken geçerli bir yargılama yapabilmesi için görme, işitme ve konuşma yönünden de kâmilü'l-hilkat yani mükemmel yaratılıştaki olması gerekir. Tercihen beklenti bu yönde olmakla birlikte, yargılamaya mâni olmayacak derecede görme, işitme ve konuşma kaybı olan kişilerin hâkimlik yapabilecekleri kabul edilmiştir. Bu kriterlerin belirlenmesinde kıstas olarak özellikle şahitlik merkeze alınmıştır. Kitab ve sünnette hâkimlerde aranan sağlık şartıyla ilgili hükümlerin açıkça zikredilmeyişi, konunun nasslardan ziyade akli istidlaller çerçevesinde tartışılmasına zemin hazırlamıştır.

Çalışmamız, hâkimlerde aranan sağlık şartını fikhî tartışmalar bağlamında incelemeyi ve kaynaklarda zikredilen muhtelif görüşlerin temellendirilmesinde esas alınan delilleri belirlemeyi gaye edinmektedir. Belirlenen konuyla ilgili fakihlerin görüşleri incelenirken nitel araştırma modelleri arasından daha çok fenomenolojik çözümleme ile tarihsel araştırma yöntemleri uygulanmıştır. Bununla birlikte yeri geldikçe fıkhî geleneksel bir metot olan tahrir de müracaat edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Hâkim, Sağlık, Kemâl, Engelli Olma.

Extended Summary: Throughout history, judges have been involved in handing over the rights to the owners and the fulfilment of justice. Due to this mission of theirs, special attention has been attributed to the qualifications that the people who serve as judges should have. Likewise, it is observed that the qualifications sought in judges are explained in detail in the fiqh (Islamic law) books that deal with *qaḍā* (judiciary) and *qāḍī* (judge) in a separate chapter. In the determination of these qualities, testimony has been put into the center as a criterion. Because in Islamic law, judges are at the top of the hierarchy and witnesses are placed after them in terms of those who have *qaḍā*/judicial authority, and of course, the minimum criteria —essential conditions in the term— are determined based on the lower level.

It is noteworthy that among the qualifications sought in judges, there are conditions for health. Accordingly, judges should not have any disability that removes or reduces their full capacity to act in terms of mental health. Depending on mental health and therefore capacity, there is a consensus among *fuqaha* that the mentally disabled such as *majnun* (mad), *ma'tuh* (dementia patient) and *muhtallu'l-'akl* (amnesia patient) etc., as well as the interdicted persons such as the libertines, cannot be judges. However, it is controversial whether people who become temporarily insane can be judges. In this discussion, which gained importance for the epileptic patients, the *fuqaha* had a tendency that people who are in a state of insanity, albeit temporarily, cannot be a judge as a rule. We are of the opinion that it would be more appropriate to judge according to the frequency of the state of insanity in order to find the common ground among the case-laws emphasized on the subject. Secondly, judges must be in the perfect creation condition (*kāmil al-ḥilkat*) in terms of hearing, sight, and speech. This quality is expressed in fiqh with the concept of *salamat al-ḥavâs* (soundness of the senses). The judges, who have the capacity to act and mental health, obtains judicial authority with *salamat al-ḥavâs* and thus their decisions become valid. In order for the judges to be able to make judgments on the basis of justice and fairness, they must listen to the parties in the case before them, make observations, ask questions or make discoveries when appropriate. For this reason, the majority of Muslim scholars must have accepted the soundness of the sense organs as essential conditions. In other words, people who cannot hear (deaf), cannot see (blind), or cannot speak (mute) are not allowed to become judges, and if they become judges in a way, they must be dismissed, and their judicial decision are invalid due to the obstacles they have. This quality is obligatory (*vacip*) in Maliki madhhab. Because, in terms of madhhab, the health of the senses is a necessary condition for the execution of the judgeship, and it is also an important reason to be considered in dismissal. Therefore, Maliki regard the decisions of judges who have a disability in any of their senses valid until they are dismissed.

Although these are the discussions about the legal status of healthy senses in terms of the profession of judgeship, according to all fiqh madhhabs, people who are completely disabled from all three of their hearing, sight and speech do not have judicial authority. The effect of total or partial disabilities, which may be in question for each of the qualities of hearing, sight and speaking separately, on the judicial authority is controversial among *fuqaha*.

In Islamic doctrine, *hearing* is a more important sense than *sight*. Sight depends on the presence of light and movement in an environment. Only sound is sufficient for hearing. While some visually impaired prophets (*Ya'qūb* and *Shu'ayb*) are included in the Islamic sources, the fact that a hearing-impaired prophet is not mentioned shows that deafness can never be considered for the position of prophethood. Compared to the prophethood, it was not considered appropriate for a completely

hearing-impaired person to be a judge. Although al-Mawşilî, a Hanafi scholar, said that a deaf person could be a judge, according to the general acceptance of fuqaha, it is not permissible for a completely visually impaired person to be a judge. However, in exceptional cases such as war and martial law, this has been allowed due to necessity and public interest. In addition, narrations have been conveyed that Imam Mâlik b. Anas and some Shafi'i scholars regard it is permissible that blind people can be judges.

When it comes to *speech*, which is necessary for providing their bindingness by the declaration of rights and the implementation of the rules, speaking qualification is sought in judges at a lower level compared to hearing and sight. Because speech is not as effective a quality as hearing and sight for obtaining information. It is actually a quality needed in the verbal transmission of information. Considering the discussions in the literature, it is possible that the disability that is due to congenital deafness and which is not likely to improve is not meant by dumbness.

Judgship is a duty that needs to be strong and healthy by its nature. While making judgments about the qualifications of judges, especially about the health condition, fukaha performed ijtihad based on the evidences of qiyas (especially qiyas al-jali), maslahat-i mursale (public benefit), and sedd-i zerâi (prevention of harm). Because the statements about the subject in the al-Çur'ân and the Sunnah are concise and limited. It is quite inspiring and even innovative for today that there are individual opinions that allow even fully disabled people to be judges in legal debates about the degree of each sensory loss.

Our study aims to examine the health condition sought for judges in the context of jurisprudence discussions and to determine the evidence taken as a basis for basing the various opinions mentioned in the sources. While examining the opinions of the fuqaha on the determined subject, phenomenological analysis and historical research methods were used among the qualitative research models. However, tahric (method of inference), a traditional method in fiqh, was also applied when necessary.

Keywords: Fiqh, Judge, Health, Kemâl (Maturity), Disability.

Giriş

Devletlerin uzun süre devam edebilmeleri için adil bir toplum düzenine ve bu düzenin sağlanması için de düzgün şekilde işleyen bir adliye teşkilatına ihtiyaçları vardır. Adliye teşkilatının merkezinde ise hâkim/kâdî yer alır. Bu sebeple hâkimlik/kadılık, tarih boyunca insanlar için önemli bir meslek ya da vazife olmuştur.¹

Kur'an-ı Kerim'de peygamberler tarafından icra edildiği ifade edilen hâkimlik,² kamusal velayetin bir türü olan kazâ/yargı velayetini üstlenmesi bakımından sorumluluğu ağır bir görevdir. Hz. Peygamber (s.a.s), "من ولي القضاء فقد ذبح بغير سكين / Her kim kazâ/yargı işini üstlenirse, o kişi bıçaksız boğazlanmış (gibi)dir"³ şeklindeki hadisyle bu sorumluluğa işaret etmiştir. Böylesine ağır bir sorumluluğun oluşturduğu külfete karşılık büyük bir nimetin olacağını göz önünde bulunduran bazı fakihler, hâkimliği ibadetlerin en şerefli olarak nitelendirmişlerdir.⁴

¹ Hakimlik mesleğinin tarihi serüveni için bkz. Melikşah Aydın, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Hakimlik ve Hakimlerin Nitelikleri*, ed. Mehmet Aykanat vd.. (Ankara: Adalet Yayınevi, 2016), 5-36.

² en-Nisâ' 4/65; el-Enbiyâ' 21/78.

³ Ebu İsa Muhammed b. İsa et-Tirmîzî, *el-Câmi'u'l-kebir*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beirut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996), "Ahkâm", 1 (No. 1325); Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (b.y.: Dâru İhyai'l-Kutubi'l-Arabiyye, ts.), "Ahkâm", 1 (No. 2308).

⁴ Serahsî (ö. 571/1176), hakimlik mesleğinin önemini belirtmek için şöyle demiştir: "Bil ki, hakkıyla yargılamak Allah Teâlâ'ya imandan sonra gelen en güçlü farzdır ve ibadetlerin en şerefliisidir. Çünkü Allah Teâlâ, Âdem (a.s)⁴ ve Davud (a.s)^{yi} hilafetle anmıştır. Hatemü'l-enbiya olan Hz. Peygamber (s.a.v) de dahil olmak üzere gönderilmiş bütün peygamberler (insanlar arasında) hükmetmekle emrolunmuşlardır.⁴ Zira hakkıyla yargılamada adaletin izharı vardır. Adaletle birlikte gökyüzü ve yeryüzü ayakta kalır ve zulüm ortadan kalkar." Bkz. Ebu Abdillâh Muhammed b. Muhammed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, 1414/1993), 16/59-60.

Fıkıhta, kişinin kazâ/yargı velayetine sahip olabilmesi için öncelikle kâmil olması gerekir. Çünkü hâkimlik, belirli düzeyde olgunluğu gerektirir. İnsan, iki açıdan kâmil olabilir. Bunlardan birincisi hükmen (hukuki açıdan) kâmil olmak, ikincisi ise halken (yaradılış açısından) kâmil olmaktır. Konumuz itibarıyla bu ayırım, aynı zamanda hâkimlerde aranan sağlık şartıyla doğrudan ilişkilidir. Zira hâkimlerin; ilk olarak aklen sağlıklı olmaları, daha sonrasında ise işitme, görme ve konuşma melekelerinde (duyularında) yargılamaya mâni olmayacak derecede engelli olmamaları gerekir. Dolayısıyla aklen sağlıklı olup duyularında engeli olmayan bir kişi, şer'an kâmil olma yolunda bazı temel şartları sağlamış sayılır.

Meri hukukumuzdaki yasal düzenlemeler bağlamında, hâkimlerde aranan sağlık şartı ile hâkimlik mesleğine atanmaya mâni olan engellerin niteliği, başta hukukçular olmak üzere kamuoyunda tartışılmalıdır.⁵ Yapılan tartışmalar kapsamında söz konusu engellilik hallerinin katı kurallara bağlandığı ve çağın beklentileri doğrultusunda iyileştirmeye gidilmediği yönünde birtakım itirazlar bulunmaktadır. Bu itirazlarla birlikte, hâkimlerin sağlıklı olmasıyla ilgili hükümleri ihtiva eden yasa maddesinde değişikliğe gidilmiş ve özellikle bazı engellilere mahsus olumsuz ifadeler madde metninden çıkarılmıştır.⁶ Yasada yapılan bu değişikliğe rağmen, hala daha tartışmaya açık olduğu anlaşılan sağlık şartı hakkındaki klasik dönem İslam hukukçularının görüşlerini tespit etmek, geçmişten günümüze kadar gelen kadim bir meselenin Müslümanlar nezdinde nasıl değerlendirildiğini göstermesi açısından faydalı görünmektedir. Zira, konuyla ilgili olarak fıkıh literatürüne geçen fetvalar, hali hazırdaki yasal düzenlemelerden çok farklı değildir. Hatta bazen fakihlerin, içtihatlarında günümüzdekinden daha ılımlı bir tavır sergiledikleri görülmektedir.

Hâkim olmak için gerekli olan *sağlık şartının* temelde zihinsel ve duyusal engelliliğe rücu etmesi sebebiyle, bu çalışma akıl ve duyuların sağlığı üzerinde yoğunlaşacaktır. Ancak, öncesinde hâkimlerin vasıfları genel olarak ifade edilecek ve bu vasıflar içerisinde sağlığa taalluk eden her iki şartın hukuki durumu belirlenecektir. Böylece, fakihlerin konuyla ilgili görüşlerinde hangi saiklerle hareket ettiklerini tespit etmek kolaylaşacaktır. Ayrıca konumuzla ilgili görüşler incelenirken Şafî bir fakih olan Mâverdî'nin (ö. 450/1058) kendine özgü kavram ve sistematikte konuyu ele aldığı ve ardından sonraki dönem Şafîilerle birlikte İbn Kudâme (ö. 620/1223) gibi Hanbeli fakihlerin de onu takip ettikleri görülmektedir. Sahip olduğu bu özel konumu sebebiyle çalışmamızda Mâverdî'nin beyanlarına sıklıkla yer verilecektir.

1. Hâkimlerin Vasıfları

İslam hukukçularının, hakimlerin atanmaları ya da mesleklerine devam edebilmeleri için ileri sürdükleri şartlara bakıldığında; asıl gayelerinin Müslüman toplumda mümkün olduğunca en vasıflı kimselerin hakimlik yapmalarını sağlamak olduğu ortaya çıkmaktadır.⁷ Zira Kur'an-ı Kerim'de emanetin ehil kimselere teslim edilmesi üzerinde ısrarla durulmuştur.⁸ Aynı şekilde Hz. Peygamber (s.a.s), yeterli şart ve niteliklere sahip olmayanların göreve gelme isteklerini geri çevirmiş⁹ ve bilgisizce hüküm verenlerin şer'an sorumlu olduklarını belirtmiştir.¹⁰ Ayrıca hâkimlik, aklen ihtiramı

⁵ Mehmet Aykanat, "Engellilerin Hakimlik Yapmasına Osmanlı Hukukundan Bir Bakış", *TAAD* 42/11 (Nisan 2020), 149-172. Engellilerin hâkim veya savcı olabilmesiyle ilgili haberler için bkz. Yaşadıkça, "Engellilerin Hakim ve Savcı Olabilmesinin Önü Açıldı" (25 Kasım 2021), <https://www.yasadikca.com/engellilerin-hakim-ve-savci-olabilmesinin-onu-acildi/?cn-reloaded=1>; Hukuki Haber, "Görme Engelli Hâkim Adayının Hukuki Zaferi" (04 Ağustos 2015), <https://www.hukukihaber.net/mesleki-hukuk/gorme-engelli-hkim-adayinin-hukuk-zaferi-h61895.html>

⁶ İlgili değişiklikler için 24.02.1983 tarih ve 2802 sayılı Hakimler ve Savcılar Kanunu'nun 8. maddesi g bendi için verilen 1. ve 6. dipnotlara bakılabilir. T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi (TCCB), "Hakimler ve Savcılar Kanunu" (Erişim 29 Ağustos 2022).

⁷ Fahrettin Atar, *İslam Yargılama Hukukunun Esasları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2013), 110.

⁸ en-Nisa 4/58; el-Maide 5/42-50, 95; Sâd 38/26.

⁹ Ebû Dâvûd Süleymân es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Şu'ayb 'Arnavut - Muhammed Kâmil Karabelli (b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009), "Akziye", 2-3.

¹⁰ İbn Mâce, "Ahkâm", 2-3; Ebû Dâvûd, "Akziye", 1-3.

(saygınlığı) gerektiren bir vazifedir.¹¹ Bu delilleri göz önünde bulunduran fakihler de kişinin, ehil olup olmamasına ya da onun gibi ehil başka kişilerin bulunup bulunmamasına göre kendisine teklif edilen hâkimlik görevini kabul etmesini farzı ayn, farz-ı kifaye, vacib, müstehab, mübah, mekruh ve haram türünden şer'î hükümlere bağlamışlardır.¹²

Fıkıh eserlerinde hâkimin sahip olması gereken vasıflar izah edilirken temelde şahitlik olmak üzere bazen müftî bazen de halife ile karşılaştırma yapıldığı görülmektedir. Hâkimlik ile şahitlik arasında yapılan karşılaştırmada, fakihlerin görüşlerini velayet merkezli yürüttükleri söylenebilir. Çünkü hâkim ile şahidin kazâ/yargı velayetleri vardır. Hâkimin velayeti umumi iken, şahidin velayeti hususidir. Bu açıdan bakıldığında şahidin velayeti alt derecede, hâkiminki ise üst derecededir. Hâkimlerin, velayette üstün olmaları sebebiyle en azından şahitlerde bulunması gereken asgari vasıfları taşımaları gerektiği kabul edilmiştir.¹³ Ama bu vasıflar, fakihlerin şahitlik için ileri sürdükleri şartlara göre değişiklik gösterir. Bununla birlikte yargılamada şahitlerin beyanları hâkimler için bağlayıcıdır. Bu açıdan bakıldığında ise şahidin velayeti hâkimin velayetinden daha güçlüdür. Hâkimlik mesleği için şart koşulan vasıfların şahitlik üzerinden belirlenmesindeki gerekçenin, aslında şahitlerin sahip olduğu bu güçlü velayet olduğunu iddia edenler de olmuştur.¹⁴ Ali Haydar Efendi (ö. 1935) de Mecelle şerhinde her iki bakış açısına işaret etmiş ve şahitler ile hâkimlerin taşımaları gereken şartların, zorunlu şekilde birbirlerinden istifade edeceklerini belirtmiştir.¹⁵

Hâkimlik ile müftîliğin ortak noktası, şeriata göre hüküm vermektir. Hüküm verebilmek temelde ilmî ve icthadî yeterliliği gerektirir. Ancak hâkimin kendi içtihadıyla verdiği hüküm, kamusal yetkinin (umûmî kazâ velayetinin) bir neticesi olarak yaptırım gücüne sahip olup bağlayıcıdır. Buna karşılık müftînin kendi içtihadıyla verdiği hüküm, böyle bir yaptırım gücüne sahip değildir. Dolayısıyla müftînin hüküm verebilmesinin dayanağı, sahip olduğu şer'î bilgi ve yeteneğidir. Halbuki hâkimin hüküm verebilmesinin dayanağı, sadece şer'î bilgi ve yeteneği değil aynı zamanda bulunduğu resmi makamdır. Bu bağlamda Hanefi mezhebi açısından hâkimin hüküm verebilmesinin aslı dayanağının sahip olduğu makam olduğu anlaşılmaktadır. Zira Hanefiler, hâkimlik mesleği için içtihadî yeterliliği zorunlu bir şart olarak görmemiştir.¹⁶ Şafîî başta olmak üzere diğer Sünni mezhepler ise hüküm verebilmenin asli dayanağının bilgi ve yetenek olduğunu kabul etmiş olmaları ki, müftîlik için şart olan içtihadî yeterliliğin hâkimlik için evleviyetle şart olacağını¹⁷ savunmuşlardır. Yine hâkimlik ile müftîlik arasında nadiren de olsa sağlık şartının sağlanmasıyla ilgili karşılaştırma yapıldığı görülmektedir. Konuyla ilgili tartışmalara ilgili başlık altında temas edilecektir.

Hâkimlik ile halifelik arasındaki karşılaştırmaya gelince, tartışmaların velayet ve vekalet merkezli yürütüldüğü görülmektedir. Hâkim gibi halife de umumi velayet sahibidir. Ancak hâkimin velayeti sadece yargı için söz konusu iken, halifenin velayeti yasama, yürütme ve yargının tamamı için söz konusudur. Ayrıca hâkime sahip olduğu bu umumi velayeti halife ya da naibi (kadîl-kudat, vali vb.) verir. Sünni anlayışta olduğu gibi Şia açısından da hâkimin velayeti, esasında halifenin velayetinden kaynaklanır.¹⁸ Buna ek olarak halifenin atadığı ve bir nevi vekili sıfatında olan hâkimin,

¹¹ Ebu İshak İbrahim b. Muhammed ed-Dımaşkî (İbn Müflih), *el-Mübdî' fi şerhi'l-muğni'* (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1418/1997), 8/154.

¹² Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed (İbn Kudâme), *el-Muğni'*, nşr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî ve Abdulfettah Muhammed el-Halû (Riyad: Dâru 'Âlemi'l-Kütüb, 1417/1997), 14/12-13. Ayrıca bkz. Atar, *İslam Yargılama Hukukunun Esasları*, 111.

¹³ Ebu'l-Vefâ İbrahim b. Ali el-Ceyyânî (İbn Ferhûn), *Tebşiratü'l-hükkâm fi usûli'l-ağziye ve menâhici'l-aşkâm* (b.y.: Mektebetu'l-Külliyati'l-Ezheriyye, 1406/1986), 1/26.

¹⁴ Hanefî alim Haskefî bu görüşü savunmuştur. Bkz. Alâüddin Muhammed b. Alî el-Haskefî, *ed-Dürü'l-Muhtâr Şerhu Tenvîri'l-Ebsâr ve Câmi'i'l-Bihâr*, thk. Abdulmün'im Halil İbrahim (b.y.: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1423/2002), 463.

¹⁵ Ali Haydar Efendi, Küçük, *Düerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-aşkâm* (İstanbul: Matabaa-i Tevsî'i Tıbbât, 1330), 4/672.

¹⁶ Alaüddin Ebu Bekr b. Mesud el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi' fi tertibi's-şerâi'* (b.y.: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1406/1986), 7/3.

¹⁷ İbn Müflih, *el-Mübdî' fi şerhi'l-muğni'*, 8/153-154. İbn Hazm'dan hâkimlik mesleği için içtihadın şart olduğu ve bu hükümlen icma ile sabit olduğu aktarılsa da Hanefîlerin bu konuda cumhura muhalif kaldığı açıktır.

¹⁸ Ebu'l-Kâsim Ca'fer b. el-Hasen el-Hillî, *Şerâ'u'l-İslâm fi mesâ'ili'l-helâl ve'l-harâm*, thk. Sâdık el-Hüseynî eş-Şirâzî (b.y.: Dâru'l-Kârî, 1425/2004), 2/316.

kendisini atayan halife ile vekalet ilişkisinin bir gereği olarak benzer vasıfları taşıması beklenir. Özellikle hürriyet, zükûret (erkeklik) ve sağlıkla ilgili vasıflar açısından hâkim ile halife arasında büyük oranda bir benzerliğin olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıntılarda ihtilaflar olmakla birlikte genel manada her ikisi açısından başkasının etkisi ya da baskısı altında kalmadan karar verebilmek için *hür olmak*, mahremiyet sorunu yaşamamak için *erkek olmak* ve olayları doğru bir şekilde anlayıp gerektiğinde hüküm verebilmek için *sağlıklı olmak* gerektiği söylenebilir. Fakihlerin bu saikleri dikkate alarak mevzuya yaklaşmış olmaları muhtemeldir.

Yapılan bu genel değerlendirmenin ardından İslam hukukçularının hâkimlik mesleği için şart koştuğu vasıfları açıklamak uygun olacaktır. Konuya dair müstakil çalışmaların¹⁹ olması sebebiyle hâkimlerin vasıfları, mevcut çalışmalardan biraz farklı olarak burada mezhepler arasında karşılaştırma imkânı sağlayacak şekilde özetlenecektir. Sünni kanattan başlayarak dört meşhur fıkıh mezhebine göre bu vasıflar tablo halinde şöyle gösterilebilir:

Tablo 1: Dört Sünni Fıkıh Mezhebine Göre Hâkimin Vasıfları

	Hanefî Mezhebi²⁰	Malikî Mezhebi²¹	Şafîî Mezhebi²²	Hanbelî Mezhebi²³
Cevaz Şartları (es-Sifâtü'l-Meşrûta)	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Akıl ➤ Bulûğ ➤ İslam ➤ Hürriyet ➤ Zükûret (Erkek olma) ➤ Selametü'l-Havâs (Görme, İşitme, Konuşma) ➤ Kazif haddinden hüküm giymeme 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Mükellefiyet (Akıl ve Bulûğ) ➤ İslam ➤ Hürriyet ➤ Zükûret (Erkek olma) ➤ Adalet ➤ En az mukallid derecesinde içtihad ehliyet 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Mükellefiyet (Akıl ve Bulûğ) ➤ İslam ➤ Hürriyet ➤ Zükûret (Erkek olma) ➤ Selametü'l-Havâs (Görme, İşitme, Konuşma) ➤ Adalet ➤ En az mukallid derecesinde içtihad ehliyet 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Akıl ➤ Bulûğ ➤ İslam ➤ Hürriyet ➤ Zükûret (Erkek olma) ➤ Selametü'l-Havâs (Görme, İşitme, Konuşma) ➤ Adalet ➤ En az mukallid derecesinde içtihad ehliyet ➤ Kitabet (Okur-yazarlık)
Vacip Şart		<ul style="list-style-type: none"> ➤ Selametü'l-Havâs (Görme, İşitme, Konuşma) 		

¹⁹ Recep Akcan, *Hâkimin Vasıfları* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2013); Melikşah Aydın, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Hâkimlik ve Hâkimlerin Vasıfları*, (Ankara: Adalet Yayınevi, 2016).

²⁰ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi' fi tertîbi's-şerâi'*, 7/3.

²¹ Ebu Bekr b. Hasan b. Abdillâh el-Kişnâvî, *Eshelü'l-medârik: şerhü irşâdî's-sâlik fi mezhebi imami'l-eimme Mâlik* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 3/197.

²² Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müftiyyin fi'l-fiqh*. thk. 'Avz Kasım Ahmed 'Avz (b.y.: Dâru'l-Fikr, 1425/2005), 336.

²³ İbn Müflih, *el-Mübdî' fi şerhi'l-mukni'*, 8/153.

Kemal Şartları (Sıfatı'l-Kemal)	<ul style="list-style-type: none"> ➤ En az mukallid derecesinde içtihad ehliyet ➤ Adalet, emanet vb. dini-ahlâki meziyetler ➤ Kitabet (Okur-yazarlık) 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Fitnet (Zekilik) ➤ Teyakkuz (Uyanık olma) ➤ Vera gibi dini-ahlâki meziyetler 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Fitnet (Zekilik) ➤ Uzunların sağlam olması ➤ Emanet, takva, irfan vb. dini-ahlâki meziyetler 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Vera, takva, zühd vb. dini- ahlâki meziyetler
--	--	--	--	---

Tablodan anlaşılacağı üzere meşhur dört Sünni fıkıh mezhebinin ittifakıyla kişinin; hâkimlik yapabilmesi için *âkil, bâliğ, Müslüman* olması ve *görme, işitme ve konuşma yönünden engelli olmaması* gerekir. Selametü'l-ḥavâs şartının hukuki durumu konusunda Malikilerin cumhurdan farklı görüşte oldukları görülmektedir. Bu farklılığa duyuların sağlığı incelenirken temas edilecektir. Yine dört mezhep açısından cevaz şartları arasında *erkek olmak (zukûret)* yer almakla birlikte bu şartla ilgili mezhepler arasında hususi bir tartışmanın olduğunu belirtmek gerekir. Buna göre Hanefi mezhebi kadınların şer'an şahitlik yapabildikleri davalarda hâkimlik de yapabilecekleri görüşünü savunurken,²⁴ diğer üç mezhep bu görevin kadınlara verilemeyeceğini kabul etmiştir.²⁵

Tekrar tablomuza dönecek olursak, Hanefi haricindeki diğer üç mezhebe göre hâkimlik için *adalet* ve *icthad* cevaz şartları arasında yer almaktadır. Hanefi mezhebi ise adalet ve içtihadı kemal şartı olarak saymıştır. Çünkü mezhebe göre ihtiyaç ve zorunluluk halinde ümmi bir kişi, başkasının bilgisiyle yargılayabilmekte ya da fetvasına göre hüküm verebilmektedir.²⁶

Şia kanadına gelindiğinde, hâkimlik mesleği için *imamın izni* ya da *ataması* haricinde özel bir şartın zikredilmediği görülür. Konuyla ilgili genel bir kanaatin oluşması adına, Şia'nın önde gelen mezheplerinden Caferiyye ve Zeydiyye'ye göre hâkimlerde bulunması gereken vasıflar şöyledir:

Tablo 2: Şii Fıkıh Mezheplerinden Caferî ve Zeydiyye'ye Göre Hâkimin Vasıfları

	Caferiyye Mezhebi²⁷	Zeydiyye Mezhebi²⁸
Cevaz Şartları (es-Sıfatü'l-Meşrûta)	<ul style="list-style-type: none"> ➤ İmanın ya da naibinin izni/ataması ➤ Kemâlü'l-Akl ➤ Bulûğ ➤ İman ➤ Adalet ➤ Rucûlet (Erkeklik) ➤ Taharetü'l-Müvellid (Sahih neseple doğmuş olmak) ➤ İctihada ehliyet ➤ Kitabet (Okur-yazarlık) ➤ Selamet (Özellikle görme) 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Meşru imamın ya da naibinin izni/ataması ➤ Mükellefiyet (Akıl ve Bulûğ) ➤ İslam ➤ Zukûret (Erkeklik) ➤ Selamet (Görme, Konuşma, Korkutucu bir hastalığın olmaması) ➤ Adalet ➤ İctihada ehliyet

²⁴ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi' fi tertîbi's-şerâi'*, 7/3; İbn Müflih, *el-Mübdî' fi şerhi'l-mukni'*, 8/153.

²⁵ Vehbe b. Mustafa ez-Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletühû* (Dimeşk: Daru'l-Fikr, ts.), 8/6237. Ayrıca bkz. Kişnâvî, *Eshelü'l-medârik*, 3/197; Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc bi-şerhi'l-Minhâc*, Şirvânî Haşiyesiyle Birlikte (Kahire: el-Mektebetü't-Ticariyyetü'l-Kübrâ, 1357/1973), 10/106.

²⁶ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi' fi tertîbi's-şerâi'*, 7/3.

²⁷ Hillî, *Şerâ'iu'l-İslâm fi mesâ'ili'l-ḥelâl ve'l-ḥarâm*, 2/316.

²⁸ Ahmed b. Yahya b. el-Murtazâ, *Kitabü'l-Bahrü'z-zehhâr el-câmi' li-mezâhibi 'ulemâ'i'l-emşâr*, tlk. Abdullah b. Abdulkerim el-Cerâfi (San'a: Dâru'l-Hikmeti'l-Yemâniyye, 1409/1988), 5/118-119.

Kemal Şartları (Sıfatu'l-Kemal)	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Hakkı gözetme, heva ve rüşvetten uzak durma vb. dini-ahlâki meziyetler 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Fitnet (Zekilik) ➤ Yüksek temyiz kabiliyeti ➤ Rüşvet, tama' ve nankörlükten uzak durma, vera, hilm vb. dini-ahlâki meziyetler
---	--	---

Şia nazarında velayetin asıl kaynağının imamet olması doğal olarak hâkimin velayetini de etkilemiş olmalıdır ki; tabloda da görüldüğü üzere hâkimlik için ilk sırada imamın ataması ya da izni şart koşulmuştur. Bununla birlikte Zeydiyye'ye göre köleler, şahitlik yapabildiğine göre hâkimlik de yapılabilir.²⁹ Caferiyye mezhebinin de hürriyeti şart koşmadığı göz önünde bulundurulursa, Şia'nın genel kabulünde hâkimlik mesleği için *hürriyet* zorunlu bir şart değildir. Ayrıca Sünni mezheplerde olduğu gibi Şia'da da *akıl, bulûğ, İslam, erkek ve adil olmak, içtihada ehil olmak ve körlük başta olmak üzere hâkimliğe mâni olan engellerden salim olmak* hâkimlik için gerekli şartlar arasında yer alır.

Hâkimlerin vasıflarıyla ilgili olarak mezhepler bazında fukahanın genel kabulü belirlendiğine göre artık özel olarak sağlık şartı üzerinde durulabilir. Zira tablolarda da belirtildiği üzere fıkıh mezhepleri açısından hâkimlerin sahih şekilde yargılayabilmeleri için belirli ölçüde sağlıklı olmaları gerekir. Bu ölçünün derecesi konuyla ilgili tartışmalara inildiğinde daha da netleşecektir.

2. Sağlık Şartı

2.1. Akıl Sağlığı

Fıkıh literatüründe hâkimlik bağlamında şart koşulan akıl sağlığı, şer'î açıdan "kemâlû'l-hüküm/ahkâm"³⁰ kapsamında değerlendirilmiştir. Bu tabirle özellikle kâmil eda ehliyetine vurgu yapıldığı görülmektedir. Mecelle'de bu vasfa karşılık "tam temyiz kudreti" kullanılmıştır.³¹ Meri hukukumuzda ise bu vasıf, 22.11.2002 tarih ve 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu'nun 9.-13. maddelerinde hükümleri bildirilen "fiil ehliyeti" başlığı altında açıklanmıştır.³²

Şer'î mükellefiyetlerin temelini, akıl sahibi olmak teşkil eder. Çünkü akıl, şer'î hitabı idrak etmeyi sağlar. Kişi, şer'an mükellef olabilmek için öncelikle akıl sahibi olmalıdır. Diğer taraftan yargılama faaliyeti zordur. Yargılayacak kişinin, zor olan bu işin üstesinden gelebilmesi için mental açıdan yeterli olması gerekir. Bu yeterliliğin sağlanmasında akıldan sonra gerekli olan ikinci temel şart ise ergin olmaktır.³³ Bu sebeple tam fiil ehliyeti için şart olan vasıflar içerisinde akıl ve bulûğ genelde birlikte zikredilmektedir. Her iki şart sağlandığında kişi mükellef olur ve sahip olduğu akla da teklîfi akıl³⁴ denir. Bu kapsamda sabi, mümeyyiz çocuk, mecnun (akıl hastası), ma'tuh (bunama/demans hastası) ya da muhtellu'l-akl (aklı karışık/amnezi hastası) olan kişiler kâmil eda ehliyetine -dolayısıyla teklifi akla- sahip olamadıkları için hâkimliğe ehil değillerdir.³⁵ Çocuk ve mecnunun ehliyetsiz oluşları bizzat nasslarda geçerken,³⁶ ma'tuh ve muhtellu'l-akl olanların

²⁹ İbnü'l-Murtazâ, *Kitabü'l-Baḥrû'z-zehḥâr el-câmi' li-mezâhibi 'ulemâ'î'l-emşâr*, 5/118-119.

³⁰ Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Mâverdi, *el-Ḥâvi'l-kebîr fi fikhî mezhebi'l-imâmi's-Şafîi*, nşr. Ali Muhammed Muavviz - 'Âdil Ahmed Abdulmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1999), 16/154; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 14/12-13.

³¹ *Mecelle*, m. 1794.

³² T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi (TCCB), "Türk Medeni Kanunu" (Erişim 02 Kasım 2022).

³³ Aydın, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Hakimlik ve Hakimlerin Nitelikleri*, 132.

³⁴ Teklîfi akıl, temyiz kudretine sahip olup şer'î hitabın gerektirdiği yükümlülüğün altına girebilmeyi ifade eder. Teklif buluşa bağlı şer'î bir durumdur. Akıllı olmayan teklife müstahak olamaz. Mükellef ve mükellefiyet için bkz. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010), 417.

³⁵ Süleyman b. Muhammed el-Büceyrimî, *Tuhfetü'l-ḥabîb alâ şerhi'l-ḥatîb* (b.y.: Dâru'l-Fikr, 1415/1995), 4/383-385.

³⁶ Ebû Dâvûd, "Hudûd", 17; Ebu Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1416/1995), 8/276 (No. 8303).

ehliyetsizliği ise içtihatla sabittir. Zikredilenlerin tamamının hâkim olamayacakları konusunda ümmetin icma ettiği ifade edilmiştir.³⁷

Yukarıda verilenlerden farklı olarak geçici şekilde cinnet geçiren (cünun-u gayrı mutbık) kişilerin hâkimliği fakihler arasında tartışmalıdır. Mâverdî, bu kişilerin hâkimlik yapmalarını genel olarak doğru bulmamakla birlikte, temelde iki ihtimal üzerinde durmuştur. Bu ihtimallerden ilkinde göre eğer kişi ara sıra cinnet geçiriyor ve cinnet halleri davaların görüldüğü vakitlere de sarkacak kadar uzuyorsa, o kişinin hâkim olması caiz değildir. İkinci ihtimale göre kişi kısa süreli (anlık) cinnet halleri geçirmesine rağmen daha sonra akli başına geldiğinde hâlâ şaşkınlık yaşıyor ya da akli karışıyor, ilk ihtimalde olduğu gibi bu kişinin de hâkim olması caiz değildir. Ancak geçici cinnet halleri yaşayan bu kişi akli başına geldikten sonra her seferinde eski şuuruna tekrar kavuşuyorsa, Mâverdî bu kişinin hâkim olmasıyla ilgili olarak yaşadığı halleri esas almak suretiyle yine iki şekilde hüküm verilebileceğini söylemiştir. Buna göre eğer o kişinin cinnet hali esas alınır, eda yönünden geçici bir süre dahi olsa -mecnun gibi- ehliyetsiz olduğu için onun hâkim olması caiz değildir. Ama eğer o kişinin cinnet öncesi ve sonrası halleri esas alınır ve cinneti de bir nevi uyku ya da istirahat olarak kabul edilirse, -âkil ve bâliğ bir kişi gibi- eda ehliyetine sahip olduğu için onun hâkim olması caizdir.³⁸ Çünkü âkil ve bâliğ bir kişi; uyku halindeyken dahi eda ehliyetini tam olarak kaybetmez, sadece bazı konularda ehliyeti geçici bir süreliğine askıya alınır. Buna karşılık mecnunun eda ehliyeti hiç yoktur. Bu mevzuda Mâverdî'nin cinnet halinin mi yoksa uyanıklık halinin mi tercih edileceğine dair bir beyanda bulunmaması, tercihi hâkimi atamaya yetkili merciin takdirine bıraktığına işaret etmektedir.

Mâverdî'nin cinnet hali geçirdikten sonra sağlığına kavuşan kişilerin hâkim olabileceklerine kapı aralamasına rağmen, daha sonraki Şafîî alimlerden Nevevî³⁹ (ö. 676/1277) ve Heytemî⁴⁰ (ö. 974/1567) gibi fakihler buna cevaz vermemişlerdir. Özellikle sara (epilepsi) hastalarının durumu açısından önem kazanan bu tartışmada, Nevevî ve Heytemî'nin cinnet halini esas aldıkları ve konuyla ilgili nihai kararı yetkili merciin takdirine bırakamayacak kadar hâkimlik mesleğine önem verdikleri anlaşılmaktadır. Mecelle'den itibaren günümüzde ise sara hastalarının, nöbet sıklığı dikkate alınmak kaydıyla, hâkimlik yapabileceklerine yönelik bir eğilimin⁴¹ olduğu görülmektedir. Bu eğilime göre nadiren sara nöbeti geçiren kişilerin başka bir engele sahip olmadıkları sürece hâkimlik yapmaları mümkündür.

Aklî sağlığı bağlamında fıkıh eserlerinde zikredilen başka bir mesele ise hâkimliğe akli selim olarak atanan bir kişinin hemen akabinde cinnet geçirmesidir. Fakihlere göre böyle bir durumda, atama iptal edilir. Ayrıca bu kişi, daha sonra akıl sağlığına kavuşsa dahi hâkimlik görevine geri dönemez. Buna karşılık geçici süreliğine akli örten ve eda ehliyetini kaldıran baygınlık hali, bazı itirazlara rağmen⁴² prensipte yapılan atamanın iptalini ya da hâkimin azlını gerektirmez. Çünkü hâkimlik bir peygamber mesleğidir ve bu açıdan bakıldığında bayılma nübüvveti engel olmadığı gibi hâkimliğe de engel değildir.⁴³

Mezkûr açıklamalardan anlaşıldığı üzere, yargılama yetkisine sahip olan hâkimin, bir başkasının velayeti ya da vesayeti altına girmesi düşünülemez. Çünkü gerek velayet gerekse vesayet altına girmek, aynı zamanda hükmen ya da kazaen hacr (kısıtlama) altına girmek demektir. Halbuki hâkim, resmi olarak hacr hükmünü bizzat vermeye yetkili olan kişidir.⁴⁴ Aynı sebebe dayanarak

³⁷ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, ts.), 111. İcmanın olduğunu Mâverdî'nin (ö. 450/1058) aktardığı göz önüne alınır, ümmetin Hicrî V. asra kadar mezkûr konuda icma ettiği söylenebilir.

³⁸ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 16/154-155.

³⁹ Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müftiyyin fi'l-fiqh*, 337.

⁴⁰ İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 10/106.

⁴¹ Aykanat, "Engellilerin Hakimlik Yapması Tartışmalarına Osmanlı Hukukundan Bir Bakış", 160.

⁴² Muhammed Re'fet Osman, *Nizâmu'l-kazâi fi'l-fikhi'l-İslâmî* (b.y.: Dâru'l-Beyân, 1415/1994), 205.

⁴³ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 16/155.

⁴⁴ İbn Müflih, *el-Mübdî' fi şerhi'l-mukni'*, 8/153.

sefi⁴⁵ gibi kısıtlıların da hâkimlik yapmaları caiz değildir.⁴⁶ Dolayısıyla hâkimin bağımsız bir şekilde hükmedebilmesi ve verdiği hükmün nâfiz yani geçerlilik kazanıp sonuç doğurabilmesi için âkil-bâliğ olmanın yanı sıra kısıtlı da olmamalıdır. Bu vasıfların dahi yeterli olmadığını düşünen Mâverdî (ö. 450/1058); hâkimin ayrıca sorunları çözebilecek ve sırlara vakıf olabilecek keskin zekâyâ sahip olması gerektiğini de belirtmiştir.⁴⁷ Ancak Mâverdî'nin zikrettiği bu son vasıf cumhur tarafından cevaz değil, kemal şartı olarak kabul görmüştür.⁴⁸

2.2. Duyuların Sağlığı

Fıkıh literatüründe duyuların sağlığı, daha önce geçtiği üzere "selâmetü'l-*havâs*"⁴⁹ tabiriyle ifade edilmiş olup şer'î açıdan "halken kâmil/kemâlü'l-*hilkat*"⁵⁰ kapsamında değerlendirilmiştir. Hâkimlik açısından duyuların sağlığından kasıt, -girişte de belirtildiği gibi- hâkimlik yapacak kişinin işitme, görme ve konuşma melekelerinin yerinde olmasıdır. Kur'an-ı Kerim'de de hidayetten yoksunluk bağlamında özellikle bu üç melekedeki engelliliğe yönelik ifadelere ağırlık verilmiştir.⁵¹ Bu üç meleke haricinde kalan koklama, tatma, dokunma gibi diğer duyular ile fiziksel özellikler, halife olmak için şart koşularken⁵² hâkimlikte prensip olarak dikkate alınmamıştır. Günümüzde ise hâkimliğe atanırken belirli ölçüde fiziki yeterliliğin kanunen şart koşulduğunu ve bu şartın özellikle mesleğin selâmetle icrası için gerekli görüldüğünü⁵³ belirtmek gerekir.

Hâkimin taraflar arasındaki uyuşmazlığı adalet ve hakkaniyet esasıyla çözmesi beklenir. Adil ve hakka uygun bir yargılamanın yapılabilmesi için hâkimin; tarafların iddialarını dinlemesi, yeri geldiğinde soru sorması veya keşif yapması gerekebilir. Duyularında engeli bulunan bir hâkimin yargılama yaparken iddiaları dinleyememesi, soru soramaması ya da keşif yapamaması halinde, adaletin gerçekleşmesi tabii olarak zorlaşır. Bu sebeple cumhur, duyu organlarının sağlıklı olmasını hâkimlik mesleğine atanmada cevaz şartı olarak kabul etmiş olmalıdır. Yani göremeyen (âmâ), işitemeyen (sağır) veya konuşamayan (dilsiz) kişilerin hâkimliği caiz olmadığı gibi bir şekilde hâkim olmaları halinde hem azledilmeleri gerekir hem de sahip oldukları engeller sebebiyle verdikleri hükümler gayr-i nâfizdir. Mecelle'de de hüküm böyledir.⁵⁴

Cumhurdan farklı olarak Mâlikî mezhebine göre duyuların sağlığı; hâkimlik mesleğine atanmada cevaz şartı değildir, ama hâkimlik mesleğinin icrasında vacip bir şarttır.⁵⁵ Bu durum, bazı vaciplerin namazın sıhhati için şart olmasına karşılık bazı vaciplerin şart olmayışına benzetilmiştir.⁵⁶ Bu kabulün bir gereği olarak Mâlikî mezhebinde, duyularında engeli olan hâkimlerin verdikleri

⁴⁵ **Sefeh**; tedbirsizlik halini ifade eder ve ehliyeti ortadan kaldırmayıp sadece mali tasarruflarda kısıtlılık sebebidir. Bu durumdaki kişiye **sefi** denir. Bkz. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 498-499.

⁴⁶ Ebu Hafs Ömer b. Reslân el-Bulkînî, *Tedribü'l-mübeddî ve tehzibü'l-muntehî*, nşr. Ebu Ya'kub Neş'et b. Kemal el-Mısıri (Riyad: Dâru'l-Kıbleteyn, 1433/2012), 4/320.

⁴⁷ Mâverdî, *el-*Hâvi'l-kebir**, 16/154.

⁴⁸ Bkz. Alaüddin Ebu Bekr b. Mesud el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi' fi tertibi's-şerâi'* (b.y.: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1406/1986), 7/3; Kişnâvî, *Eshelü'l-medârik*, 3/197; Nevevî, *Minhâcü't-tâlibin ve 'umdetü'l-müftiyyin fi'l-fiqh*, 336; İbn Müflih, *el-Mübdî' fi şerhi'l-mukni'*, 8/153.

⁴⁹ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi' fi tertibi's-şerâi'*, 7/3; Kişnâvî, *Eshelü'l-medârik*, 3/197; Nevevî, *Minhâcü't-tâlibin ve 'umdetü'l-müftiyyin fi'l-fiqh*, 336; Bulkînî, *Tedribü'l-mübeddî ve tehzibü'l-muntehî*, 4/319; İbn Müflih, *el-Mübdî' fi şerhi'l-mukni'*, 8/153; Ebu'l-Kâsım Ca'fer b. el-Hasen el-Hillî, *Şerâ'i'u'l-İslâm fi mesâ'ili'l-helâl ve'l-harâm*, thk. Sâdık el-Hüseynî eş-Şirâzî (b.y.: Dâru'l-Kâri, 1425/2004), 2/316; İbnü'l-Murtazâ, *Kitabü'l-Bahrü'z-zehhâr el-câmi' li-mezâhibi 'ulemâ'li-emşâr*, 5/118-119.

⁵⁰ Mâverdî, *el-*Hâvi'l-kebir**, 16/155; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 14/13.

⁵¹ Körlük, sağrlık ve dilsizliğin birlikte zikredildiği ayetler için bkz. el-Bakara 2/18, 171; Hüd 11/24, el-İsrâ 17/97.

⁵² Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, 19.

⁵³ 26.02.1983 tarih ve 2802 sayılı Hakimler ve Savcılar Kanunu'nun Madde-8/g bendinde, yurdun herhangi bir yerinde çalışmaya mâni olan engelliliğin hâkimlik mesleğine atanmaya engel olacağı belirtilmiştir. Bkz. T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi (TCCB), "Hakimler ve Savcılar Kanunu" (Erişim 29 Ağustos 2022).

⁵⁴ *Mecelle*, m. 1784, 1794. Ayrıca bkz. Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-hukkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, 4/672.

⁵⁵ İbn Ferhûn, *Tebsiratü'l-hukkâm*, 1/26.

⁵⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed er-Ruaynî (Hattâb), *Mevâhibü'l-celil li-şerhi Muhtaşarı Halil* (b.y.: Dâru'l-Fikr, 1412/1992), 6/99-100.

kararlar prensipte nâfizdir; ancak, sahip oldukları engellilik hallerinden dolayı onların hâkimlikten azledilmeleri gerekir.⁵⁷ Bu durumda engelli bir hâkimin verdiği kararlar azledilinceye kadar geçerlidir. Mâlikî mezhebinin bu görüşte olmasının temelinde, muhtemelen duyulardaki engelliliğin kural olarak teklîfı aklı ve dolayısıyla eda ehliyetini ortadan kaldırmaması yer almaktadır. Zira; âmâ, sağır ya da dilsizler kazâ velayeti açısından eksik olsalar da ehliyet açısından prensipte mükellef kişilerdir. Velayet, kişiye birtakım yetkiler vermesi bakımından ehliyete binaen oluşur. Yani kişinin velayet sahibi olması için önce mükellef olması gerekir, ama her mükellef olanın velayet sahibi olması gerekmez. Diğer taraftan hakimliğe atanmada duyulardaki sağlığın bir şart olmayışı, hâkimlikten azledilmede duyulardaki engelliliğin dikkate alınmasına mâni değildir. Dolayısıyla Mâlikî mezhebinin konuya farklı bir bakış açısıyla yaklaştığı söylenebilir.

Bütün fıkıh mezheplerine göre işitme, görme ve konuşma melekelerinin üçünden de tamamen engelli olan bir kişinin, ister şahitlik gibi hususi şekilde olsun isterse hâkimlik gibi umumi şekilde olsun kazâ velayeti yoktur. Şafiîler bu hükmü ehliyete de taşımış ve doğuştan her üç duyudan engelli olanların eda ehliyetlerinin olmadığını söylemişlerdir.⁵⁸ Mâlikîler ise duyularından sadece birinden engelli olan bir hâkimin verdiği kararları şeriata uygun olması koşuluyla nâfiz görmüşlerdir. Ancak onlara göre en az iki duyusundan engelli olan bir hâkimin verdiği kararlar, şeriata uygun olsa dahi gayr-i nâfizdir. Çünkü bu derecedeki engellilik hali hem adaletin tesisinde zarar yolunu açmakta hem de kazâ velayetini ortadan kaldırmaktadır. Ayrıca Şafiîler gibi Mâlikîler de bu derece engelli kişilerin muamelelerini sahih görmemişlerdir.⁵⁹

Münferit olarak işitme, görme ve konuşma melekelerinden her biri için söz konusu olabilecek tam ya da kısmî engellerin kazâ velayetine etkisiyle ilgili fakihlerin görüşlerini daha iyi ifade edebilmek adına araştırmamızda her bir duyu müstakil şekilde incelenecektir. Bunu yaparken duyular arasında hangi sıralamanın takip edileceğinin belirlenmesi gerekmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de sıralama olarak işitme, görmeden önce zikredilmekte⁶⁰ ve hatta mecazen sağırlık ile akılsızlık arasında bağlantı kurulmaktadır.⁶¹ Usulen de işitme ve görme bilgi edinme kaynakları arasında yer alır. *Görme*, ışık ve harekete bağlı olup tek bir cihete yönelik olmasına rağmen; *işitme*, daha az koşullara ihtiyaç duyarak birden fazla cihete yöneliktir.⁶² Ayrıca hâkim, muhakeme/yargılama yaparken kulağını gözünden daha fazla kullanır. Bu sebeple araştırmamızda birinci sırada *işitme*, ikinci sırada *görme* ve üçüncü sırada ise aslen duyu olmamakla birlikte fıkıh literatüründe duyular bağlamında zikredilen *konuşma* üzerinde durulacaktır. Literatürdeki geleneksel sıralama da bu şekildedir.

2.2.1. İşitme

Hâkim, yargılama yaparken tarafları ve şahitleri dinleyerek önüne getirilen iddialar ile ifade beyanlarını değerlendirir. Doğru kararı verebilmek için hâkimin hiçbir şeyi işitemeyecek derece engelli olmaması gerekir. Cumhuriyet, hâkimlik yapmaya mâni olan işitme engeliyle yüksek sesle dahi olsa hiçbir şey duyamamaya (أصم) karşılık gelen engelliliği kastetmiştir. Hiçbir şey duyamayacak derecede işitme engelli olan (sağır) kişilerin hâkimlik yapması caiz görülmemiştir.⁶³ Hanefî fakihlerden Mevsîlî (ö. 683/1284) sağır olan bir kişinin davacı ile davalıyı birbirinden ayırt

⁵⁷ İbn Ferhûn, *Tebşiratü'l-hükkâm*, 1/26.

⁵⁸ Ebu Yahya Zekeriyya b. Muhammed el-Ensârî, *Esne'l-me'tâlib şerhu Ravzi't-tâlib* (b.y.: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 1/121.

⁵⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmed b. Muhammed es-Sâvî el-Halvetî, *Bulğatü's-sâlik li-akrebi'l-mesâlik ilâ mezhebi'l-İmâm Mâlik* (b.y.: Mektebetü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1372/1952), 2/331.

⁶⁰ Yûnus 10/31; Hûd 11/20; en-Nahl 16/78; el-İsrâ 17/36; Meryem 19/38 ayetleri örnek verilebilir.

⁶¹ Yûnus 10/42. Ayetin belirttiğine göre aklını kullanmamakla birlikte aynı zamanda vahye kulaklarını tıkayan kişiler, kendilerine ne kadar anlatılırsa anlatılsın hidayetden yoksun olup gerçeğe ulaşamazlar.

⁶² Ebu Abdillâh Muhammed b. Bahâdir ez-Zerkeşî, *el-Baḥrû'l-muḥîṭ fi uşûli'l-fıkḥ* (b.y.: Dâru'l-Kutubî, 1414/1994), 1/93.

⁶³ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi' fi tertibi's-şerâi'*, 7/3; Mâverdî, *el-Ḥâvi'l-kebir*, 16/155; İbn Müfliḥ, *el-Mübdî' fi şerhi'l-muḥni'*, 8/154; Kişnâvî, *Eshelü'l-medârik*, 3/196-197.

edebileceğini ve dolayısıyla hâkimlik yapabileceğini söylemiştir.⁶⁴ Ancak bu görüş Hanefî mezhebi içerisinde müftâ bih olarak görülmemiş ve görevi sırasında sağır olan bir hâkimin azledileceğine hükmedilmiştir.⁶⁵

İslami öğretilerde işitme, görmeden daha önemli görülen bir duyudur. Zira asli kaynaklarda Hz. Şuayb⁶⁶ ve geçici süreyle de olsa Hz. Yakub⁶⁷ gibi görme engeli olan peygamberlerin varlığına dair ifadelerin geçmesine rağmen, işitme engeli olan bir peygambere hiç yer verilmemiştir. Bu durum, nübüvvet makamı için görme kaybının mümkün olduğunu, fakat işitme kaybının asla düşünülmemeyeceğini göstermektedir.⁶⁸ Nübüvvete kıyasla peygamber mesleği olan hâkimlik için de aynı çıkarımın yapılması aklen mümkün görünmektedir.

Fıkıhta doğuştan sağır ve dilsizler⁶⁹ ile sağır ve âmâ⁷⁰ olanların eda ehliyetinden tamamen yoksun olduklarına dair görüşler vardır. Her iki durum açısından verilen hükmün merkezinde işitme engelinin olduğu görülmektedir. Muhtemelen bu derecede engelli olan kişilerin şer'î hitabı anlama ve uygulama (fiilî salâhiyet) kudretine sahip olamadıkları varsayılmıştır.⁷¹ Ancak doğuştan âmâ olanlar, ikinci bir engelleri olmadığı sürece prensipte her iki kudrete de sahiplerdir.

Sahabe arasında İbn Ümmî Mektum gibi görme engelli meşhur bir kişinin bulunmasına rağmen, işitme ve konuşma engelli herhangi bir kimsenin bilinmemesi de mezkûr varsayıma zemin hazırlamış olabilir. Kanaatimizce doğuştan sağır ve dilsiz kişilerin eda ehliyetinden yoksun oldukları görüşü, savunulduğu ve uygulandığı dönemin tecrübe ve imkanları doğrultusunda isabetlidir. Bununla birlikte zaman ilerledikçe mevcut koşullar değişmekte ve dolayısıyla söz konusu engeller yeni gelişmeler doğrultusunda tamamen ya da kısmen aşılabilmektedir. Günümüzde özel eğitim yoluyla engelli kişilerin anlama güçlüğüne aşabildikleri herkesçe malumdur. Engeller aşıldıkça kişinin fiilî salahiyeti ve o ölçüde eda ehliyeti de geri gelebilir. Hatta belirli bir aşamadan sonra kişi, kazâ velayetine de sahip olabilir. Öyleyse tedavi olabilenler veya işitme cihazı gibi aparatlar kullanarak engellerini aşabilenleri yukarıda verilen hükmün dışında tutmak gerekir.

Mâlikî, Şafîî ve Hanbelîler ile İmam Ebu Hanife'den aktarılan sahih görüşe göre, ağır işiten (أطرش) yani ancak yüksek sesle konuşulduğunda duyabilen kişilerin hakimliğe atanması caizdir.⁷² Diğer bir deyişle kısmî şekilde gerçekleşen işitme kaybı, hâkimlik mesleğini icra etmeye mâni değildir. Dolayısıyla görevi sırasında işitme kaybı olan bir hâkim, tamamen sağır oluncaya kadar görevi başında kalır ve ancak sağır olduktan sonra azledilir. Yine bir hâkim işitir bir haldeyken baktığı davada tarafları sağlıklı bir şekilde dinler ve bir karara varır, ancak sağır olduktan sonra hükmünü açıklarsa, bu hüküm işittiği hale istinaden nâfizdir.⁷³ Çünkü işitme engeli, hâkimin içtihadından sonra gerçekleşmiştir. Tabii olarak burada belirtmek gerekir ki, hukuken evlâ olan, kısmî de olsa işitme engeli olmayan kişilerin hâkimlik yapmasıdır.

⁶⁴ Ebu'l-Fazl Abdullâh b. Mahmûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li ta'îli'l-muhtâr*, nşr. Mahmûd Ebû Dakîka (Kahire: Matba'atu'l-Halebî 1356/1937), 2/83. Mevsilî öncesinde Kâsânî (ö. 587/1191) de hâkim olmak için şart koşulan vasıfları sayarken görme ve konuşmaya yer vermiş, buna karşılık işitmeyi zikretmemiştir. Öyleyse, Hanefî mezhebi içerisinde işitme şartıyla ilgili olarak Mevsilî görüşünde tek değildir. Bkz. Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi' fi tertibi's-serâi'*, 7/2-3.

⁶⁵ Heyet, *el-Fetâva'l-Hindîyye / el-Fetâva'l-Âlemgîriyye* (Bulak: Matbaatu'l-Kubra'l-Emîriyye, 1310), 3/305.

⁶⁶ Hüd 11/91. Ayette Meyden halkı kendilerine peygamber olarak gönderilen Hz. Şuayb'ı zayıflıkla nitelendirmiştir. Ayette geçen bu zayıflık, Hz. Şuayb'ın âmâ oluşuyla tefsir edilmiştir. Bkz. Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an* (Mekketü'l-Mükerrreme: Dâru't-Terbiye ve't-Turâs, ts.), 15/457.

⁶⁷ Yûsuf 12/84.

⁶⁸ Osman, *Nizâmu'l-kazâi' fi'l-fikhi'l-İslâmî*, 175.

⁶⁹ Ahmet Bilgin, *İslam Hukukunda Gerçek Kişilerin Ehliyeti* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1989), 72.

⁷⁰ Büceyrimî, *Tuhfetü'l-habîb*, 1/408.

⁷¹ Salim Ögüt, "Dilsiz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/303.

⁷² Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 16/155; Heyet, *el-Fetâva'l-Hindîyye*, 3/305.

⁷³ Mustafa b. Sa'd er-Ruhaybânî, *Metâlibu uli'n-nuhâ fi şerhi Gayeti'l-muntehâ* (b.y.: el-Mektebü'l-İslâmî, 1415/1994), 6/468.

2.2.2. Görme

Hâkim, uyumsuzlukları çözerken tarafları ya da şahitleri birbirinden ayırabilmek ve varsa görsele dayalı delilleri inceleyebilmek için görebiliyor olmalıdır. Bu sebeple cumhur, tamamen görme engelli (أعمى) bir kişinin hâkimliğe atanamayacağına ve atanırken görme engeli olmadığı halde görevi sırasında engelli hale gelen bir hâkimin de azledileceğine hükmetmiştir.⁷⁴ Çünkü kural olarak fıkhıta hâkim, hakkını arayan herkesin davasına bakmak zorundadır⁷⁵ ve âmâ bir hâkimin önüne gelen her davaya baktığı varsayıldığında, davalardaki olay ve kişileri birbirine karıştırma ihtimali yüksektir. Her ne kadar âmâ olan hâkim duyduğu sesleri ayırt edebilse de bu ayırım ancak sık sık tekrar eden sesler için söz konusu olabilir. Hâkimin huzuruna çıkanların her zaman aynı kişilerden oluşması mümkün değildir. Hâkimin huzuruna daha önce hiç karşılaşmadığı ancak benzer sese sahip kişiler de çıkabilir. Bu durum ise yargılamanın sıhhatinde şüphe oluşturur ki, böylece yargının güvenilirliği zedelenebilir. Öyleyse âmâ olan bir kişinin hâkimlik yapması, yargının işleyişi ve kararların uygulanması bakımından ümmete zarar verebilecek bir durumdur. Fakihler de görme şartını öne sürerek muhtemel zararların önüne geçmeye çalışmış olmalıdır.

Cumhurun görüşü bu yönde olmakla birlikte Mâlik b. Enes ile bazı Şafîî alimlerden âmâ bir kişinin hâkimlik yapabileceği aktarılmıştır.⁷⁶ İmam Mâlik'in görüşünü Hz. Peygamber'in sefere çıktığında âmâ bir sahabe olan İbn Ümmi Mektum'u yerine halife bırakmasına ve âmânın şahitlik yapabilmesine kıyasla hâkim de olabileceğine dayandırdığı ifade edilse⁷⁷ de İmam Malik'e atfedilen bu görüş İbn Ferhûn (ö. 799/1397) gibi bazı Malikî fakihler tarafından sahih görülmemiştir.⁷⁸ Âmânın hâkimliğini kabul eden Şafîî alimler ise görüşlerini Hz. Şuayb peygamberin âmâ oluşuyla gerekçelendirmişlerdir. Ancak onların bu gerekçesine itiraz eden Hanbelî fakihler, peygamberlerin kemâlül-hilkat (mükemmel yaratılış) üzere olup hem akli selîm (sağlam akıl) hem de havası selîme (sağlam duyu) sahipleri olduklarına dikkat çekmiş ve dolayısıyla Hz. Şuayb'ın âmâ olamayacağını ifade etmişlerdir.⁷⁹ Yapılan tartışmayla ilgili olarak İslami kaynaklarda Şafîîlerin gerekçesini destekleyen güçlü bir verinin olmayışından hareketle Hanbelîlerin itirazlarında haklı oldukları sonucuna varılabilir.

Fıkıhta hâkimlik mesleği için prensipte görme şart olsa da bazı istisnaî hallerde zarurete binaen âmâ olan bir kişinin hâkim olabileceğine hükmedilmiştir. Söz konusu istisnaî durumların başında savaş ve baskıcı yöneticilerin devlet başkanı olması halleri gelmektedir. Meselâ, savaş halinde muhasara altındaki gayr-ı müslim kale ehlinin anlaşma talep etmesi üzerine tamamen görme

⁷⁴ Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebîr*, 16/155; İbn Müflih, *el-Mübdî' fi şerhi'l-mu'ni'*, 8/154-155; Kişnâvî, *Eshelü'l-medârik*, 3/196-197.

⁷⁵ Ebu'l-Velîd Süleymân b. Halef el-Bâcî, *el-Müntekâ şerhü'l-Muvatta'* (Kahire: Matbaatü's-Saâde, 1332), 5/182.

⁷⁶ İbn Ümmi Mektum'un Hz. Peygamber tarafından Medine'de halife bırakılmasıyla ilgili olarak Şafîîler onun şehrin korunması ve namazda imamlık yapması için bu göreve tayin edildiğini söyleyerek İmam Malik'in görüşüne itiraz etmişlerdir. Şafîîler bu itirazlarını İbn Ümmi Mektum'un herhangi bir davaya kadılık yaptığına dair bir rivayetin olmamasıyla delillendirmişlerdir. Bkz. İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 10/106.

⁷⁷ İmam Mâlik'ten aktarıldığına göre bir erkeğin sesinden tanıdığı peçeli ya da perde arkasındaki bir kadın hakkında şahitlik yapması caizdir. Zira Hz. Peygamber'in vefatından sonra insanlar onun eşlerini ziyaret etmişler ve perde arkasından onları dinleyerek hadis nakletmişlerdir. İbn Rüşd (ö. 520/1126), bu konuda Tâbiunun önde gelen fakihlerinden Rebîâtü'r-Re'y'in "Âmânın şahitliği caiz olmasaydı, cariyesi ya da hanımıyla yaptığı cinsi münasebeti de caiz olmazdı" dediğini aktararak İmam Mâlik'in içtihadında hocasının izinden gittiğini göstermeye çalışmıştır. Bkz. Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (İbn Rüşd), *el-Beyân ve't-tahşîl ve's-şerh ve't-tercîh ve't-ta'lîl li mesâilil-müstahrece*, thk. Muhammed Hacî vd. (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1408/1988), 9/444-445.

⁷⁸ İbn Ferhûn, *Tebşiratü'l-hükkâm*, 1/27. Hz. Peygamber'in gazveye giderken yerine İbn Ümmi Mektum'u vekil atması hakkında Maliki alimlerden Ebû Bekîr İbnü'l-Arabî, o dönemde yargıyı gerektiren bir husumetin olmadığını ve yapılan bu tayinin nadiren vuku bulduğunu belirtmiştir. Yani genel kaideye göre âmâ ya da sağır olan bir kişi kadı olamaz. Ancak zaruri ve geçici hallerde bu kişilerin kadı olması mümkündür. Bu özürler, adaletin sağlanmasına engel olmasa da gecikmesine neden olur. Bkz. Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh el-Meâfirî (İbnü'l-Arabî), *el-Mesâlik fi şerhi Muvatta'î Mâlik*, tlk. Muhammed b. Hüseyin es-Süleymânî - Aişe bnt. Muhammed b. Hüseyin es-Süleymânî (b.y.: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1428/2007), 6/231.

⁷⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 14/13.

engelli bir kişi hâkim olabilir.⁸⁰ Bu kabulün temelinde Asr-ı Saadet'te Benî Kurayza'nın Hz. Peygamber ve ashabı tarafından muhasara altına alınarak anlaşmaya zorlanması ve bunun üzerine Kurayzalıların kendileri hakkında sahabeden Sa'd b. Mu'az'ın hüküm vermesini istemeleri şeklinde aktarılan olay yer alır. Kanaatimizce bu olay, fıkıh literatüründe zaruret halinde yapılan hâkimlikte ilgili olarak aktarılmış olsa da aslında daha çok hakemlikle ilgilidir. Zira aktarıldığına göre taraflar anlaşmaya varınca, Sa'd b. Mu'az vereceği hükme razı olacaklarına dair Hz. Peygamber'den, Evslilerden ve Beni Kurayza'dan önce söz almış, sonrasında onlara kararını açıklamıştır.⁸¹ Bu olayın gerekçe gösterildiği bağlam doğrultusunda, zihinde Sa'd b. Mu'az'ın âmâ olması gerektiği beklentisi oluşsa da kaynaklarda onun görme engelli olduğuna dair bir rivayete rastlanmamıştır. Fakat onun bu olaydan önce ya da sonra hâkimlik yaptığı da kayıtlara geçmemiştir. Yani o, Beni Kurayza'nın isteği ve Müslümanların kabulüyle tek bir sefere mahsus olarak hâkim -doğrusu hakem- oldu. Taraflar isterse görme engelli bir kişiyi de hakem tayin edebilirdi. Bu durumda fıkıh eserlerinde kazâ bahsi içerisinde yer almış olsa dahi, fukahanın aslında hâkim ile hakemi vasıfları itibarıyla birbirinden ayırdığı ve görebiliyor olmayı sadece hâkimlik mesleği için şart koştuğu söylenebilir.

İster hâkimlik isterse hakemlik olsun her ikisi de uyuşmazlıkların çözümünde başvurulan mercii temsil eder, ancak aralarında belirgin farklar bulunur. Hâkimlik, genel ve sürekli olup yargı sistemi içerisinde icra edilir. Buna karşılık hakemlik, hususi ve geçici olup tahkim çerçevesindedir. Yargılamada tarafların hâkimin şahsı üzerinde rıza gösterip göstermemelerine bakılmaz. Çünkü hâkim, kendisinden daha üst derecede velayete sahip bir makam tarafından göreve atanır, yani yargılanan tarafların rızasına ihtiyacı yoktur. Tahkimde ise uyuşmazlığa düşen tarafların rıza gösterdikleri şahıs hakem olur. Hakem kararını vermeden önce taraflar bir başkasının hakem olması noktasında yeniden anlaşabilir.⁸² Tarafların âmâ olan bir şahsın hakemliğine rıza göstermeleri halinde, o şahsın -âmâ olmasına rağmen- hakem olarak verdiği karar, yapılan anlaşma gereği bağlayıcılık kazanır. Zira, hakemlerin asli görevi kurumsal çerçevede adaleti tesis etmek değil, kendisine özel olarak müracaat eden taraflar arasındaki uyuşmazlığı olabildiğince âdil bir şekilde ortadan kaldırarak sulhu sağlamaktır.

Âmâ bir kişinin hâkimlik yapmasıyla ilgili istisnai hallerden bir diğeri, atamanın mevcut idarecilerin güç ve baskısıyla gerçekleşmiş olmasıdır. Sultanın otoritesini kullanarak âmâ olan bir kişiyi hâkimliğe ataması halinde atanan bu hâkimin verdiği kararlar, üst bir makam tarafından iptal edilmedikçe geçerli görülmüştür. Nitekim tarihte Harun Reşîd tarafından Kûfe kadılığına atanan ve aynı zamanda Ebu Hanife'nin talebesi olan Nûh b. Derrâc'ın (ö. 182/798-799) âmâ olduktan sonra da iki -bazı rivayetlere göre üç- yıl daha hâkimlik yaptığı kaydedilmiştir.⁸³ Aktarıldığına göre sahip olduğu ailevi ve siyasi güçten çekinildiği için hiç kimse Nûh b. Derrâc'ı üst makamlara şikâyet etmeye cesaret edememiştir.⁸⁴ Buna rağmen hukuki istikrarın bozulmaması zaruretine binaen onun âmâ olarak görev yaptığı süre boyunca verdiği kararların fıkıh açısından geçerli olduğu sonucu çıkmaktadır. Çünkü Müslümanların umumi maslahatı bunu gerektirir. Aksi halde Müslümanların maslahatı ertelenmiş olur ki, nihai aşamada bu durum daha büyük zararlara yol açabilir.

Otoriter yönetim tarafından atanan bir hâkimin, zaruret ve umumi maslahat sebebiyle yargılama yapabileceği kabul edilse de Beytü'l-Mal ile ilgili davalara bakma yetkisi yoktur.⁸⁵ Bu

⁸⁰ Bulkîni, *Tedribü'l-mübeddî ve tehzibu'l-müntehî*, 4/319; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuḥfetü'l-muhtâc*, 10/107.

⁸¹ Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer el-Vâkidî, . *el-Megâzî*, nşr. M. Jones (Beyrut: Dâru'l-A'lâmî, 1409/1989) 2/512.

⁸² Mustafa Yıldırım, "Tahkim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/412. Şîi-Caferî alim Hillî, kâdî/hâkim için şart olan bütün vasıfların hakem için de şart olduğunu söyleyerek hâkim ile hakemi aynı kategoride değerlendirmiştir. Bu noktada Şia ile Sünnî fıkıh mezhepleri arasında bir ayrışma söz konusudur. Bkz. Hillî, *Şerâ'î'u'l-İslâm fî mesâ'ilî'l-ḥelâl ve'l-ḥarâm*, 2/316.

⁸³ Ebu Zekeriyâ Yahyâ b. Maîn el-Mürrî, *et-Târîḥ*, nşr. Ahmed Muhammed Nurseyf (Mekketü'l-Mükerrreme: Merkezü'l-Bahsi'l-İlmî ve İhyâit-Turâsî'l-İslâmî, 1399/1979), 3/362; 4/29.

⁸⁴ Ebû Bekir Muhammed b. Halef Vekî, *Aḥbâru'l-ḳudât*, nşr. Abdülazîz Mustafa el-Merâgî (Kahire: Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kubrâ, 1366/1947), 3/182.

⁸⁵ Bulkîni, *Tedribü'l-mübeddî ve tehzibu'l-müntehî*, 4/320.

mevzuda hazinenin gelir ve giderlerinin bizzat gözlem ve incelemeyle takip edilmesi gerektiği göz önünde bulundurulmuş olmalıdır. Âmâ bir hâkimin bu türden bir takibi yapması zor olup verdiği kararlar haksızlığa sebep olabilir. Bu durumda Müslümanların umumi maslahatı, yerini İslam devletini ekonomik yönden zayıflatacak bir mefsedete bırakabilir ki, kural olarak def'i mefasit celbi menafiden evla kabul edilmiştir.

Sürekli görme engelliliğinden farklı olarak görevi başındaki bir hâkimin geçici süre görme kaybı yaşaması halinde azledilmeyeceğine; ancak bu hâkimin âmâ iken verdiği kararların nâfiz olmadığına hükmedilmiştir.⁸⁶ Yine tek gözüyle görebilenler (أعور) ile uzaktan göremediği halde yakından görebilenler, yani kısmî şekilde görme engelli kişilerin hâkimlik yapabilecekleri ittifakla kabul edilmiştir. Nitekim Abbasî kâdî'l-kudatlarından Yahya b. Eksem⁸⁷ (ö. 242/857) ile Osmanlı kazaskerlerinden Tahsin Hasan Bey'in⁸⁸ (ö. 1278/1861) tek gözüyle görebilmesine rağmen hakimlik yaptıkları aktarılmıştır. Aynı şekilde göz iltihabı gibi geçici görme kusuru olanların hâkimliğe atanması caiz görülmüştür. Ancak bu kişilerin kusurlu hali düzelinceye kadar hüküm vermemeleri gerektiği belirtilmiştir. Yaşlılığa bağlı görme kusuru olanların, artık iyileşme ihtimali taşımadıklarından, hâkimlik yapmalarına izin verilmemiştir. Gündüz görüp gece göremeyen (gece körlüğü olan) kişilerin hâkimlik yapabilecekleri genel olarak kabul görmüş olmasına rağmen, sadece gece vakti görebilen kişilerin hâkimliğine pek sıcak bakılmamıştır. Ayrıca nesnelere kararlı halde gördüğü halde suretlerini seçemeyecek derecede görme engelli olanların bu mesleği yapamayacaklarına hükmedilmiştir.⁸⁹

Bu başlık altında son olarak şunu belirtmek gerekir ki, hâkimlik mesleği açısından tartışmaya açık olan görme vasfı, halifelikte daha katı kurallara bağlanmıştır. Meselâ, -az önce geçtiği üzere- tek gözüyle görebilen bir kişi, hâkim olabilirken halife olamaz.⁹⁰ Çünkü bu engellilik halifenin otoritesini zayıflatır. Halife olacak kişi, duyusal ve fiziksel olarak tam olmalıdır ki, insanlar nezdinde sevilip sayılsın ve kendisine itaat edilsin. Ancak müftülük açısından bu vasıf (görme) bir şart olarak görülmemiştir.⁹¹ Ayrıca hâkimlik ile müftülüğün icra amaçları farklıdır. Hatta pratikte de müftülük yapan bazı fakihlerin tamamen ya da kısmen görme engelli olmalarına rağmen resmi şekilde görevlerini sürdürdükleri görülmektedir. Meselâ, Endülüs'te müftülük yapan ve hisbe teşkilatının başında bulunan Ahmed b. Muhammed er-Rusâfî (ö. 362/972) tamamen görme engellydi.⁹² Yine Endülüs müftülerinden Said b. Hamedan Muhammed el-Kaysî (ö. 378/989) de sağ gözünden görme engellydi ve bu sebeple de halk arasında "deccâlül-fukahâ" lakabıyla anılıyordu.⁹³ Neticede her iki alimin sahip oldukları engellilik halleri yaptıkları görevler açısından dikkate alınmamıştır.

2.2.3. Konuşma

Hâkimin verdiği kararları açıklayıp uygulayabilmesi için konuşabilmesi gerekir. Bu sebeple fıkhîta kural olarak tamamen konuşma engelli kişilerin hâkimlik yapamayacağı kabul edilmiştir.⁹⁴ Tamamen konuşamayan bir kişi (أبكم/أخرس), hâkimliğe atanamayacağı gibi atandıktan sonra böyle bir engelin ortaya çıkması halinde önceki engellilik hallerinde olduğu gibi hâkimlik görevinden

⁸⁶ Heyet, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 3/318.

⁸⁷ Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Hasen ed-Dimaşkî (İbn Asâkir), *Târîhu Dimaşk*, nşr. Amr b. Garâme el-Amravî (b.y.: Dâru'l-Fikr, 1315/1995), 64/80.

⁸⁸ Mehmed Süreyya, *Sicilli Osmânî*, haz. Nuri Aybakar (İstanbul: Myra Yayıncılık, 1996), 5/1619.

⁸⁹ İbn Hacer el-Heytemî, *Tuḥfetü'l-muḥtâc*, 10/106; Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebir*, 16/155.

⁹⁰ Büceyrimî, *Tuḥfetü'l-ḥabîb alâ şerhi'l-ḥatîb*, 4/383.

⁹¹ Ebu Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmû' şerḥu'l-Mühezzeb* (b.y.: Dâru'l-Fikr, ts.), 1/41.

⁹² Ebu'l-Velîd Abdullâh b. Muhammed el-Ezdî (İbnü'l-Faradî), *Târîhu 'ulemâ'ı'l-Endelüs*, nşr. Seyyid İzzet el-Attâr (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1408/1988), 1/61.

⁹³ Ebu'l-Fazl İyâz b. Mûsâ el-Yahsubî (Kâdî İyâz), *Tertîbü'l-medârik ve takrîbü'l-mesâlik*, nşr. Muhammed b. Tâvî et-Tancî v.d. (Mağrib: Matbaatu Fadâle - el-Muhammediyye, 1965-83), 7/12.

⁹⁴ İbn Müfliḥ, *el-Mübdî' fi şerhi'l-muḥni'*, 8/153-154; Kişnâvî, *Eshelü'l-medârik*, 3/196-197; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuḥfetü'l-muḥtâc*, 10/107.

azledilir. Zira şahitlikte de konuşma şartı aranmaktadır. Şahitliğe kıyasla hâkimlikte evleviyetle bu şartın aranması gerekir.⁹⁵ Cumhura göre hâkimlik yapacak olan kişi işaret dilini kullanabilse dahi bu kural değişmez. Çünkü işaret dilini herkes anlayamaz.⁹⁶ Her ne kadar Şafî alim İbn Süreyc'ten (ö. 306/918) işaret yoluyla kendini ifade edebilen dilsiz kişilerin velayet sahibi olup hem şahitlik hem de hâkimlik yapabilecekleri aktarılsa da Şafîilerin genel görüşü aksi yöndedir.⁹⁷

Şafî fakih Mâverdî'nin de belirttiği gibi dilsizlik, hâkimin hukuku ilzam (hakları bağlayıcı kılma) ve ahkâmı infaz (hükümleri uygulama) yetkisini kullanmaktan alıkoyan bir engellilik halidir.⁹⁸ Şer'î uygulamalar açısından ilzam ve infaz, hâkimin yetkisi dahilindedir. Konuşamayan bir hâkim, yargulama yaptıktan sonra verdiği hükmü ilan edemediği sürece hakları ilzam edemeyeceği gibi hükümleri de infaz edemez. Bu durumda ise hakların yerini bulması ve dolayısıyla adaletin sağlanması mümkün olmaz. Dolayısıyla dilsiz bir kişinin hâkimlik yapması, maddi hukuk açısından uygulamada ciddi sorunlara sebep olabilir.

Bazı fakihlerin hâkimliğe atanmaya mâni olan ebedî engeller içerisinde sağırılık ve körlüğü zikretmesine rağmen dilsizliğe yer vermediği⁹⁹ görülmektedir. Benzer şekilde Mecelle'de de âmâ ve sağır kişilerin hâkim olamayacakları¹⁰⁰ vurgulanırken dilsiz kişilere dair ilgili madde metninde hususi bir hükme yer verilmemiştir. Bu durum hâkimlik mesleği için konuşma vasfının görme ve işitmeye göre daha zayıf bir şart olarak görülmesinden kaynaklanabilir. Zira konuşma, bilgiye ulaşmada işitme ve görme kadar etkili bir vasıf olmayıp bilginin şifahen aktarımında ihtiyaç duyulan bir vasıftır. Muhtemelen bu sebeple işitme ve görme bilgi edinme yollarından sayılırken, konuşmaya yer verilmemiş olmalıdır.

Literatürdeki tartışmalara bakıldığında, dilsizlik ile doğuştan sağırlığa bağlı olan ve düzelme ihtimali bulunmayan engelliliğin kastedilmemiş olması muhtemeldir. Daha önce de geçtiği üzere işitme vasfı, duyular içerisinde öncelikli olup merkezi bir öneme sahiptir. Ayrıca *sağır ve dilsiz* olan kişilerin ehliyetlerinin olup olmadığına dair tartışmalar bulunmaktadır. Öyleyse mevzu bahis olan dilsizlik hali, başka bir nedenle sonradan meydana gelen konuşma engeline tekabül edebilir ve bu türden konuşma engelli bir kişinin söylenenleri anlayabilmesine binaen ihtiyaç ve zaruret halinde hâkimlik yapması mümkün olabilir. İhtiyaç halinde yabancıların yargılanmasında âdil -günümüzde yeminli- mütercimlere müracaat edildiği gibi konuşma engeli olan hâkimler için de işaret dilini bilen kişilere müracaat edilebilir ya da hâkimin kararı kendi eliyle yazdığı metinden okunmak suretiyle mahkemede ilan edilebilir. Ancak fıkıh eserlerinin bu tür alternatiflere pek açık olmadığını belirtmek gerekir. Zira fukaha arasında konuşamayan hâkimi cansız taş¹⁰¹ benzetenlerin olduğu görülmektedir.

Kısmî konuşma engellerinden kekemelik, bazı harfleri söyleyememe, dil bağı vb. kusurlara sahip kişilerin, söyledikleri anlaşıldığı müddetçe hâkimlik yapabileceklerine cevaz verilmiştir. Çünkü bu tür engeller her ne kadar konuşmaya muğlaklık katsa da anlaşmaya mâni değildir. Hz. Musa (a.s) da konuşurken zorlanmasına¹⁰² rağmen peygamberlik görevini sürdürmüştür.¹⁰³

Sonuç

⁹⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 14/13.

⁹⁶ Osman, *Nizâmu'l-kazâi fi'l-fikhi'l-İslâmî*, 175.

⁹⁷ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 16/155; Ebu'l-Hüseyn Yahyâ b. Ebi'l-Hayr el-İmrânî, *el-Beyân fi mezhebi'l-İmami's-Şafîi*, thk. Kâsım Muhammed en-Nûrî (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1421/2002), 13/21.

⁹⁸ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 16/155.

⁹⁹ Ruhaybânî, *Meţâlibu uli'n-nuhâ fi şerhi Ğayeti'l-müntehâ*, 6/468.

¹⁰⁰ *Mecelle*, m. 1794.

¹⁰¹ Büceyrimî, *Tuhfetü'l-ĥabîb*, 4/383-385.

¹⁰² Tâhâ 20/25-28.

¹⁰³ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 16/155.

Hâkimlik, özelliği gereği sağlam ve sağlıklı olmayı isteyen bir vazifedir. Hâkimliğin bu özelliğini göz önünde bulunduran İslâm hukukçuları, zihinsel ve duyuşal alanda olması muhtemel engellerin her biri üzerinde durmuştur. Süreklilik gösteren zihinsel engellerin eda ehliyetini tamamen ya da kısmen kaldırması sebebiyle, bu türden engellere sahip kişilerin hâkimliği icmaen caiz görülmemiştir. Duyuşal engellerin kural olarak eda ehliyetinden ziyade kazâ velayetini etkilemesi sebebiyle, fıkhi tartışmalar daha çok bu türden engelli kişilerin hâkimliği üzerinde yoğunlaşmıştır. Her bir duyu kaybının derecesiyle ilgili tartışmalarda, tam engelli kişilerin dahi hâkimliğine cevaz veren münferit görüşlerin olması günümüz açısından oldukça ilham verici ve belki de yenilikçidir.

Fukaha, hâkimlerin vasıflarından özellikle sağlık şartıyla ilgili hüküm verirken daha çok kıyas (özellikle kıyas-ı celfî), maslahat-ı mürsele ve sedd-i zerâiye dayanarak içtihatla bulunmuştur. Çünkü Kitap ve sünnette konuyla ilgili beyanlar mücmel ve sınırlı düzeydedir. Bu durum, fukahanın verdiği hükümlerin genel itibarıyla aklî istidlallerle yapılan içtihatlar çerçevesinde kalmasına neden olmuştur. İchtihatlar ise dönem ve şartlara göre değişiklik gösterebilmektedir. Konuyla ilgili fıkıh literatürüne geçmiş mezkûr içtihatların, daha sonraki dönemlerde mevcut çağın imkân ve anlayışı doğrultusunda değişebileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Zira içtihatların konusunu oluşturan sağlık sorunlarının tedavi imkânları ile alternatif çözümleri her çağda farklılaşabilmektedir.

Çalışmamız neticesinde geçmişteki İslam devletlerinde hâkimlik mesleğine atanmada gözetilen uygulamaların hususi olarak araştırılması gerektiği kanaati oluşmuştur. Böylece incelediğimiz konu açısından açıkta kaldığını düşündüğümüz bir boşluk doldurulabilir ve bu alana katkı sağlanabilir. Araştırmak isteyenler için bu mevzu tavsiiye niteliğindedir.

Kaynakça | References

- Akcan, Recep. *Hâkimin Vasıfları*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2013.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 8 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1416/1995.
- Ali Haydar Efendi, Küçük. *Dürrü'l-ḥükkâm şerhu Mecelleti'l-aḥkâm*. 4 Cilt. İstanbul: Matabaai Tevsî'i Tıbbât, 3. Basım, 1330.
- Atar, Fahrettin. *İslam Yargılama Hukukunun Esasları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2013.
- Aydın, Melikşah. *İslam ve Osmanlı Hukukunda Hakimlik ve Hakimlerin Nitelikleri*. ed. Mehmet Aykanat vd.. Ankara: Adalet Yayınevi, 2016.
- Aykanat, Mehmet. "Engellilerin Hakimlik Yapması Tartışmalarına Osmanlı Hukukundan Bir Bakış". *TAAD42* (Nisan 2020), 149-172.
- Bâcî, Ebu'l-Velîd Süleymân b. Halefbulk. *el-Müntekâ şerhü'l-Muvaṭṭa'*. 7 Cilt. Kahire: Matbaatü's-Sa'âde, 1332.
- Bilgin, Ahmet. *İslam Hukukunda Gerçek Kişilerin Ehliyeti*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1989.
- Bulkînî, Ebu Hafs Ömer b. Reslân. *Tedribü'l-mübtedî ve tehzibü'l-müntehî*. nşr. Ebu Yakub Neş'et el-Mısrî. 4 Cilt. Riyad: Dâru'l-Kibleteyn, 1433/2012.
- Büceyrimî, Süleyman b. Muhammed b. Ömer. *Tuhfetü'l-ḥabîb alâ şerhi'l-ḥatîb*. 4 Cilt. b.y.: Dâru'l-Fıkr, 1415/1995. (Tuhfetü'l-ḥabîb)
- TCCB, T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi. "Hakimler ve Savcılar Kanunu". Erişim 29 Ağustos 2022. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2802&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>

- TCCB, T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi. "Türk Medeni Kanunu". (Erişim 02 Kasım 2022) <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.4721.pdf>
- Ebû Dâvûd, Süleymân es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Şu'ayb 'Arnavut - Muhammed Kâmil Karabelli. 7 Cilt. b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 3. Basım, 2010.
- Haskefî, Alâüddîn Muhammed b. Alî. *ed-Dürrü'l-muhtâr şerh-u Tenvîri'l-ebşâr ve câmi'i'l-bihâr*; thk. Abdulmün'im Halil İbrahim. b.y.: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1423/2002.
- Hattâb, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed er-Ruaynî. *Mevâhibü'l-celîl li-şerhi Muhtaşarı Halîl*. 6 Cilt. b.y.: Dâru'l-Fikr, 3. Basım, 1412/1992.
- Heyet. *el-Fetâva'l-Hindiyye / el-Fetâva'l-Âlemgîriyye*. 6 Cilt. Bulak: Matbaatu'l-Kübra'l-Emîriyye, 1310.
- Hillî, Ebu'l-Kâsım Ca'fer b. el-Hasen. *Şerâ'i'u'l-İslâm fi mesâ'ili'l-helâl ve'l-harâm*. thk. Sâdık el-Hüseynî eş-Şîrâzî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kârî, 11. Basım, 1425/2004.
- Hukuki Haber, "Görme Engelli Hâkim Adayının Hukuki Zaferi" (04 Ağustos 2015), <https://www.hukukihaber.net/mesleki-hukuk/gorme-engelli-hkim-adayinin-hukuk-zaferi-h61895.html>
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî. *el-Mesâlik fi şerhi Muvatta'i Mâlik*. thk. Muhammed b. Hüseyin es-Süleymânî - Aîşe bnt. Muhammed b. Hüseyin es-Süleymânî. 8. Cilt. b.y.: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1428/2007.
- İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Hasen ed-Dımaşkî. *Târîhu Dımaşk*. nşr. Amr b. Garâme el-Amravî. 80 Cilt. b.y.: Dâru'l-Fikr, 1315/1995.
- İbn Ferhûn, Ebu'l-Vefâ İbrahim b. Ali el-Ceyyânî. *Tebşîratü'l-hükkâm fi usûli'l-ağziye ve menâhici'l-aşkâm*. 2. Cilt. b.y.: Mektebetü'l-Külliyati'l-Ezheriyye, 1406/1986. (Tebşîratü'l-hükkâm)
- İbn Hacer el-Heytemî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed. *Tuḥfetü'l-muhtâc bi-şerhi'l-Minhâc*. Şîrvânî Haşiyesiyle Birlikte. 10 Cilt. Kahire: el-Mektebetü't-Ticariyyetü'l-Kübrâ, 1357/1973. (Tuḥfetü'l-muhtâc)
- İbn Kudâme, Ebu Muhammed Abdullâh b. Ahmed. *el-Muğnâ*. nşr. Abdullah b. Abdulmuḥassin et-Türkî ve Abdulfettah Muhammed el-Halû. 15 Cilt. Riyad: Dâru 'Âlemi'l-Kütüb, 3. Basım, 1417/1997.
- İbn Mâce, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce. *Sünenü İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. 2 Cilt. b.y.: Dâru İhyai'l-Kutubi'l-Arabiyye, ts..
- İbn Müfliḥ, Ebu İshâk İbrâhîm Burhânüddîn ed-Dımaşkî. *el-Mübdî' fi şerhi'l-muḥni'*. 8 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997.
- İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî. *el-Beyân ve't-taḥşîl ve's-şerḥ ve't-tercîḥ ve't-ta'îl li mesâ'ili'l-mustaḥre*. thk. Muhammed Hacî vd. 20 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 2. Basım, 1408/1988.
- İbnü'l-Faradî, Ebu'l-Velîd Abdullâh b. Muhammed el-Ezdî. *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*. nşr. Seyyid İzzet el-Attâr. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2. Basım, 1408/1988.
- İbnu'l-Murtazâ, Ahmed b. Yahyâ. *Kitabü'l-Baḥrû'z-zehḥâr el-câmi' li-mezâhibi 'ulemâ'i'l-emşâr*. thk. Abdullah b. Abdulkerim el-Cerâfî. 5 Cilt. San'a: Dâru'l-Hikmeti'l-Yemâniyye, 2. Basım, 1409/1988.
- İmrânî, Ebu'l-Hüseyin Yahyâ b. Ebi'l-Hayr. *el-Beyân fi mezhebi'l-İmami's-Şafiî*. thk. Kâsım Muhammed en-Nûrî. 13 Cilt. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1421/2002.
- Kâdî İyâz, Ebu'l-Fazl İyâz b. Mûsâ el-Yahsubî. *Tertîbü'l-medârik ve takrîbü'l-mesâlik*. nşr. Muhammed b. Tâvîṭ et-Tancî v.d.. 8 Cilt. Mağrib: Matbaatu Fadâle - el-Muhammediyye, 1965-83.
- Kâsânî, Alauddin Ebu Bekr b. Mesud. *Bedâiu's-sanâi' fi tertîbi's-şerâi'*. 7 Cilt. b.y.: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1406/1986.

- Kişnâvî, Ebu Bekr b. Hasan b. Abdillâh. *Eshelü'l-medârik: şerhü irşâdi's-sâlik fi mezhebi imami'l-eimme Mâlik*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, ts.. (Eshelü'l-medârik)
- Mâverdü, Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Basrî. *el-Ahkâmu's-sultâniyye*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, ts..
- Mâverdü, Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Basrî. *el-Hâvi'l-kebîr fi fikhi mezhebi'l-imâmi's-Şafîi*. nşr. Ali Muhammed Mu'avviz - 'Âdil Ahmed Abdulmevcûd. 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1999 (el-Hâvi'l-kebîr)
- Mehmed Süreyya. *Sicilli Osmânî*. haz. Nuri Aybakar. 6 Cilt. İstanbul: Myra Yayıncılık, 1996.
- Mevsilî, Ebu'l-Fazl Abdullâh b. Mahmûd. *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-muhtâr*. nşr. Mahmûd Ebû Dakîka. 5 Cilt. Kahire: Matba'atu'l-Halebî, 1357/1937.
- Nevevî, Ebu Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *Minhâcü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müftiyyin fi'l-fiqh*. thk. Avz Kasım Ahmed Avz. b.y.: Dâru'l-Fikr, 1425/2005.
- Nevevî, Ebu Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *el-Mecmû' şerhu'l-Muhezzeb*. 9 Cilt. b.y.: Dâru'l-Fikr, ts..
- Osman, Muhammed Re'fet. *Nizâmu'l-każâi fi'l-fikhi'l-İslâmî*. b.y.: Dâru'l-Beyân, 2. Basım, 1415/1994.
- Öğüt, Salim. "Dilsiz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/304-305. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Ruhaybânî, Mustafa b. Sa'd. *Meţâlibu uli'n-nuhâ fi şerhi Ğayeti'l-muntehâ*. 6 Cilt. b.y.: el-Mektebü'l-İslâmî, 2. Basım, 1415/1994. (Meţâlib-u uli'n-nuhâ)
- Sâvî, Ahmed b. Muhammed el-Halvetî. *Bulġatü's-sâlik li-aķrebi'l-mesâlik ilâ mezhebi'l-İmâm Mâlik*. 4 Cilt. b.y.: Mektebetü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1372/1952.
- Serahsî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Muhammed. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1414/1993.
- Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*. 24 Cilt. Mekketü'l-Mükerreme: Dâru't-Terbiye ve't-Turâs, ts..
- Tirmîzî, Ebu İsa Muhammed b. İsa. *el-Câmi'u'l-kebîr*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1996.
- Vâkidî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer. *el-Meġâzî*. nşr. M. Jones. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-A'lâmî, 3. Basım, 1409/1989.
- Vekî, Ebu Bekir Muhammed b. Halef. *Aġbâru'l-kuġât*. nşr. Abdülazîz Mustafa el-Merâġî. 3 Cilt. Kahire: Mektebetu't-Ticâriyyeti'l-Kubrâ, 1366/1947.
- Yahyâ b. Maîn, Ebu Zekeriyâ el-Mürri. *et-Târîġ*. nşr. Ahmed Muhammed Nurseyf. 4 Cilt. Mekketü'l-Mükerreme: Merkezü'l-Bahsi'l-İlmî ve İhyâit-Turâsi'l-İslâmî, 1399/1979.
- Yaşadıkça, "Engellilerin Hakim ve Savcı Olabilmesinin Önü Açıldı" (25 Kasım 2021), <https://www.yasadikca.com/engellilerin-hakim-ve-savci-olabilmesinin-onu-acildi/?cn-reloaded=1>
- Yıldırım, Mustafa. "Tahkim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/411-413. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Zekeriyâ el-Ensârî, Ebu Yahya Zekeriyâ b. Muhammed. *Esne'l-meţâlib şerhu Ravzi't-tâlib*. 4 Cilt. b.y.: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts..
- Zerkeşî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Bahâdır. *el-Bahrü'l-muġîţ fi uşûli'l-fikh*. 8 Cilt. b.y.: Dâru'l-Kutubî, 1414/1994.
- Zuhaylî, Vehbe b. Mustafa. *el-Fikhu'l-İslâmî ve edilletühû*. 10 Cilt. Dimeşk: Daru'l-Fikr, 12. Basım, ts.